

Libris .RO

Respect pentru oameni și cărți

ȘTEFAN STAREȚU • BOŠKO I. BOJOVIĆ

— e d i t o r i —

MĂRTURII ORTODOXE ȘI ISTORICE
ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC –
ÎN SECOLELE V-XVI

**MĂRTURII ORTODOXE ȘI ISTORICE
ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC –
ÎN SECOLELE V-XVI**

E D I T O R I :

Dr. Ștefan Starețu • Prof. dr. Boško I. Bojović

**Volum publicat cu binecuvântarea
Î.P.S. dr. Laurențiu Liviu Streza,
Mitropolit al Ardealului**

Sub coordonarea
Starețului Schitului Sf. Efrem cel Nou,
Protosinghel Clement (Dr. Mircea Constantin Vadin)
Director onorific coordonator
CENTRUL DE STUDII DE TEOLOGIE ȘI ISTORIE

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE7

Ioan-Aurel Pop • Alexandru Simon

PAPA ALEXANDRUL AL VI-LEA
ȘI IOAN POLO: DESPRE GRECII DIN
BALACHIA LUI ȘTEFAN CEL MARE.....9

POPE ALEXANDER VI AND IOANNES POLO:
ON THE GREEKS IN STEPHEN THE GREAT'S *BALACHIA*.....19

Boško I. Bojović

COMMUNAUTE SPIRITUELLE ET
LINGUISTIQUE SERBO-ROUMAINE,
SOLIDARITE ORTHODOXE, ECHANGES
CULTURELS, CONTINUITE IDEOLOGIQUE,
EVERGETISME PRINCIER, DE CETINJE A
TÂRGOVIȘTE, DE BUCAREST AU
MONT ATHOS ET CHILANDAR-UN
PARCOURS TRANS-ORTHODOXE
(XVEME-XVIIEME SIECLE).....21

SERBIAN-ROMANIAN SPIRITUAL AND LINGUISTIC
COMMUNITY, ORTHODOX SOLIDARITY, CULTURAL
EXCHANGES, IDEOLOGICAL CONTINUITY, PRINCELY
PATRONAGE - FROM CETINJE TO TÂRGOVIȘTE, FROM
BUCHAREST TO MOUNT ATHOS AND HILANDAR - A
TRANS-ORTHODOX JOURNEY (15TH-17TH CENTURIES).....45

Ștefan Starețu

ELENA VOLOSANKA-HAGIOGRAFIE
IMAGISTICĂ ÎN *CRONICA CHIPURILOR*.....49

ELENA VOLOSANKA – IMAGING HAGIOGRAPHY IN
THE CHRONICLE OF FACES80

Vasile Oltean

ACTUALITATEA LUI CORESI	83
CORESI'S CONTEMPORARITY	107

Dinică Ciobotea

ÎMPĂRĂȚIA LUI CONSTANTIN CEL MARE - ÎNCEPUT AL PREPONDERENȚEI GEOPOLITICE A ROMANITĂȚII ORIENTALE ÎN IMPERIUL ROMAN	109
THE KINGDOM OF CONSTANTINE THE GREAT - THE BEGINNING OF THE GEOPOLITICAL PREDOMINANCE OF THE ORIENTAL ROMANITY IN THE ROMAN EMPIRE	117

Andreea Atanasiu-Croitoru

CORĂBII MEDIEVALE ÎN FRESCA BISERICEAȘĂ ROMÂNEAȘĂ - SECOLELE XV-XVI. CÂTEVA REPERE	119
MEDIEVAL SHIPS IN ROMANIAN IN CHURCH FRESCOES - 15TH-16TH CENTURIES. A FEW POINTS	134

Gabriel-Felician Croitoru

ELEMENTE DE VIAȚĂ CREȘTINĂ ÎN ZONA VLAȘCA(SECOLELE XIII-XV)	135
CHRISTIAN LIFE ELEMENTS IN THE VLAȘCA AREA (XIII-XV CENTURIES)	150

Ștefan Starețu

DE LA ORIGINEA UNOR BISERICI DE PIATRĂ DIN COMITATUL HUNEDOAREI LA BISERICILE DIN CURTEA DE ARGEȘ	151
FROM THE ORIGIN OF SOME STONE CHURCHES IN THE HUNEDOARA COMMITTEE TO THE CHURCHES IN THE CURTEA DE ARGEȘ	241

*Nicolae Basarab (detaliu) în fresca
Bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș*

PAPA ALEXANDRUL AL VI-LEA ȘI IOAN POLO: DESPRE GRECII DIN BALACHIA LUI ȘTEFAN CEL MARE

*Acad. prof. univ. dr. Ioan-Aurel Pop*¹
*CSI dr. Alexandru Simon*²

Cucerirea Chiliei și a Cetății Albe de către Baiazid al II-lea (1484) a reintrat în atenția Apusului în primăvara anului 1498. Pe 2 mai, papa Alexandru al VI-lea (spaniolul Rodrigo Borja) i-a scris Ioanei, fata lui Ferdinand de Aragon și a Isabellei de Castilia și soția lui Filip, fiul lui Maximilian I de Habsburg³. Fără a se referi la soțul ei, papa i-a cerut Ioanei să-l ajute pe *dilecti filii nobilis viri Iohannis Polo de Albo Castro, filii principis Balachie*. Cu greu și mare întârziere, Ioan, sprijinit de *pii Christi fideles*, se răscumpărase pe el și pe fratele său în schimbul a 1500 de ducăți. Luată prizonieră împreună cu ei la căderea Cetății Albe, mama lor

1. *Președintele Academiei Române, București.*

2. *Academia Română – Centrul de Studii Transilvane Cluj-Napoca.*

3. Hermann Wiesflecker, „König Philipps I. Tod in Burgos (1506). Eine Krise der habsburgischen-spanischen Weltreichsbildung”, *Römische Historische Mitteilungen* (Rom-Wien), XVIII (1976), pp. 87-94.

și trei surori erau însă în continuare sclave. La solicitarea papei, Ioana și, prin ea, *principii creștini* trebuiau să-i ajute⁴.

Bine susținut, Ioan Polo, sigur în parte genovez după nume și loc, a intrat în serviciul lui Filip († 1506), slujindu-l pe acesta (și pe sine) în Țările de Jos, precum în aprilie 1504, în ajunul morții lui Ștefan al III-lea al Moldovei⁵. Mai târziu, un *Iani*, <fiul> *regelui Moldovei*, a făcut parte din suita lui Maximilian I⁶. La moartea tatălui lui Filip (1519), Iani, educat poate la colegiul grec al lui Ioan (Janus) Laskaris de la Roma, a luat drumul Venetiei, unde i s-a pierdut urma⁷.

Scrisoarea pontificală de la 1498 pare să fi fost deopotrivă un început și un capăt de linie. Din acest motiv, publicăm textul integral al documentului păstrat în Archivo General de Simancas⁸.

-
4. Luis Suárez-Fernández, *Política internacional de Isabel la Católica. Estudios y documentos, V. 1497-1499*, Valladolid, 1972, no. 53, pp. 221-222. Documentul a fost reeditat de Thierry Ganchou, „La *fraterna societas* des Crétois Nikolaos et Géorgios Pólos (Polo), entre Constantinople et Moncastro: affaires, dévotion et humanisme”, *Thesaurismata* (Venezia), XXXIX-XL (2009-2010), pp. 111-228, Anexă, no. 15, pp. 226-227 (vezi și Ștefan S. Gorovei, „Heraldică dinastică. Ștefan cel Mare și stemele sale”, *Analele Putnei*, XII (2016), 1, pp. 307-338).
 5. Cf. deja Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1899, pp. 287-288.
 6. Cf. Idem, „Pretendentul Iani *rege al Moldovei* (1516-1521)”, *Revista Istorică* (București), I (1915), 2, pp. 25-26. Din cauza documentului de mai jos, Ioan Polo poate fi socotit acum un posibil părinte al acestui controversat *Iani*.
 7. I.-A. Pop, Al. Simon, *Re de Dacia: un proiect de la sfârșitul Evului Mediu*, Cluj-Napoca, 2018, p. 26, nota 55. După Nicolae Grigoraș („Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș”, *Revista de istorie* (București), XXXVIII (1985), 7, pp. 650-659), *regele Moldovei* școlit de Laskaris la 1516 a fost Petru al IV-lea Rareș. Politica lui Petru Rareș, atât cât o cunoaștem astăzi, poate însă cu greu susține o asemenea ipoteză.
 8. Fond Patronato Real, leg. 61, f. 160^r. Folosim ediția lui Ganchou, care a corectat tacit erorile din ediția lui Suárez.

„Alexander Papa VI. Dilecta in Christo filia, salutem et apostolicam benedictionem. Non sine dolore et lachrimis nuper nobis pro parte dilecti filii nobilis viri Iohannis Polo de Albo Castro, filii principis Balachie, expositum fuit quod, cum superioribus temporibus quidam eius frater germanus, cum matre et tribus aliis sororibus, eorum bonis spoliatis, ad manus Turchorum, Christi nominis sevissimorum hostium, devenisset, et in duram eorum servitutem reducti in civitate Constantinopolitana, pro tallea et summa mille ducatorum auri detinerentur, idemque Iohannes, Christi fidelium subsidio et favore, quingentos similes ducatos pro ipsius fratris liberatione eisdem infidelibus hactenus persolvisset, nec unde reliquum pecuniarum pro ipsius genitricis et sororum liberatione conquirere et numerare illis possit, habeat, nisi piis Christi fidelium et catholicorum principum suffragiis sublevetur. Alias enim mater et sorores sue predictae, quia sexus fragiliores sunt aut vitam in tantis angustiis miserabiliter finire aut quod non sine maximo dolore accipimus fidem abnegare cogantur necesse est. Proinde nobis idem Ioannes ut sibi et tam dure calamitati sue desuper misericorditer adesse dignaremur humiliter supplicari fecit. Nos igitur, eius statui paterno compatientes affectu qui etiam inter tot difficultates in quibus versamur in hoc pio opere sibi non defuimus, huius modi supplicationibus inclinati duximus Nobilitati Tue scribendum, illam hortantes in Domino et toto cordis affectu requirentes velit pro pietate sua et in religionem et Christi fideles omnes caritate eidem Iohanni compati et huiusmodi calamitati sue ita succurrere et subvenire ut

alii catholici principes ad quos etiam hac dere scribimus tuo exemplo ducti aliquod pium subsidium similiter illo pro tam pio opere impartiantur et contribuant. Quod erit catholica et religiosa mente tua dignum, Deo imprimis acceptum et nobis qui Christi fideles nostros tam nefandis inniuriis liberari affectamus supra quam dicti potest gratum.// Datum Rome apud Sanctum Petrum, sub annulo piscatoris, die II mai MCCCCLXXXVIII, Pontificatus nostri anno sexto.// L. Podocatharus// Dilecti in Christo filie Iohanne, Archiducisse Austrie.”

Calitatea de *fiu al principelui Valahiei* și forma grecizată *Balachia* pentru *Valahia* ies de la bun început în evidență. Ștefan, fiindcă doar de el putea fi vorba datorită căderii Cetății Albe, nu era pomenit cu numele, cu toate că nu era deloc un necunoscut la Roma și, mai mult, nu ar fi trebuit să fie un necunoscut pentru Ioan Polo⁹. Ultimul editor al documentului, Thierry Ganchou, a presupus că *filius* era o coruptelă (voită, adăugăm noi, dacă acesta va fi fost cazul) pentru *familiaris*.¹⁰ În opinia noastră, ținând cont de denumirea grecizată a *Valahiei* din scrisoarea lui Alexandru al VI-lea și de un caz de înrudire genovezo-bizantin, strâns legat, pe deasupra, de începuturile Moldovei (este vorba despre Ilario Doria, trimisul Caffei la Petru I la 1387)¹¹, în actele, cele mai multe desigur în greacă, prezentate de Polo la Roma în sprijinul

9. În ambele cazuri, faptul trebuie socotit ca fiind de domeniul evidenței, atât pentru *atlet*, cât și pentru *ful* acestuia.

10. „La *fraterna societas*”, pp. 202-203.

11. Cf. tot T. Ganchou, „Ilario Doria, le *gambros* genois de Manuel II Palaiologos: beau-frère ou gendre?”, *Revue des Études Byzantines* (Paris), LXVI (2008), pp. 71-92.

său, s-a folosit un termen grec (sau și slav¹²) ambiguu pentru înrudirea sa cu *principele Valahiei*. De exemplu, „fiu” era υἱός sau γιός în greacă, iar „nepotul de frate ori soră” era ανιψιός, al doilea termen fiind și o soluție „grafologică” pentru latinescul *filius*. În latină, cu o anumită bunăvoință, termenul ar fi fost tradus prin *filius*, profitându-se și de prezența unui <alt> fiu al lui Ștefan, Alexandru, la Istanbul în acea vreme, un fiu aflat însă în grațiile Înaltei Porți, al cărei ostatic era de ani buni¹³.

Orice înrudire, reală (apropiată ori îndepărtată) sau închipuită (măcar în parte, putându-se presupune și o înrudire între Ioan Polo și Maria de Theodoro/ Mangop, a doua soție a lui Ștefan al III-lea¹⁴), va fi fost între Ioan Polo și Ștefan al III-lea, domnul Moldovei nu fusese în stare să-i scape din puterea *Turcului* nici pe el, nici pe fratele său bun (*germanus*), nici pe vreuna din cele trei surori ale lor (surorile lor vitrege astfel), nici pe mama celor cinci frați și surori (neeliberarea mamei de către Ștefan, conform spuselor lui Ioan Polo, acceptate de Alexandru al VI-lea, ne face să credem că Ioan nu s-a prezentat drept fiul lui Ștefan al III-lea, ci drept nepotul acestuia, de frate sau de soră, drept ανιψιός al *atletului* Creștinătății). Rar, poate niciodată, Ștefan nu fusese pus într-o situație mai proastă, fără să se spună ceva direct de rău

12. Amintim aici numai cazul Anastasiei, fiica lui Lațcu, înmormântată la Rădăuți, și problemele pe care gradul ei de înrudire cu Alexandru I le-a ridicat, o bună bucată de vreme ea fiind socotită fie *mătușa*, fie *soacra* lui Alexandru.

13. Vezi și Matei Cazacu, „Stratégies politiques et matrimoniales des Cantacuzène de la Turcocratie (XVe-XVe siècles)”, *Revue des Études Roumaines* (Paris-Iași), XIX-XX (1995-1996), pp. 157-181, la pp. 161-162.

14. Pentru „hățișul prosopografic” din jurul Mariei de Mangop, vezi Maria Magdalena Székely, Șt. S. Gorovei, *Maria Asanina Paleologhina, o prințesă bizantină pe tronul Moldovei*, Putna-Suceava, 2006

despre domn¹⁵. Ștefan se dovedise incapabil să plătească 1 500 de ducați pentru Ioan Polo și fratele său, rudele sale (ca să nu mai vorbim de mama acestora și de surorile lor, rămase de aproape 15 ani în robie *păgână*).

Ștefan nu era însă singurul care era afectat de scrisoare și de cazul familiei lui Ioan Polo. Maximilian I tocmai se lăudase în februarie 1498 părinților Ioanei că jumătate din Ungaria ținea cu el și jumătate, cu Ștefan (ce-i drept, sprijinit de *Turc*), chemându-i astfel pe *regii catolici* să reformeze Europa împreună cu el și cu fiul său, Filip, soțul Ioanei¹⁶. Alexandru al VI-lea, partenerul de afaceri „frățești” al lui Baiazid al II-lea¹⁷, avea la rândul său o problemă. În vara anului precedent, Maximilian I și Baiazid al II-lea încheiaseră la Innsbruck un armistițiu sub privirile aprobatoare ale trimișilor Romei, Leonello Chierigati, și Venetiei, Zaccaria

15. Tot sub 1498, dar într-o inscripție de secolul al XVIII-lea, Ștefan a fost acuzat de masacrarea franciscanilor din Podolia (Ilie Corfus, „Ștefan cel Mare pe o frescă polonă”, *Studii și Materiale de Istorie Medie* (București), VIII (1975), pp. 201-204). Un alt incident, dar neviolent, tot cu franciscanii, din Moldova însă în acest caz, ar fi avut loc în 1462 ([N. Iorga], „O știre inedită despre Ștefan cel Mare”, *Revista Istorică*, X (1924), 7-9, pp. 183-184). Și în acest caz, avem de a face cu o altă sursă modernă timpurie. În timpul vieții sale, Ștefan pare să fi fost protejat.

16. *Correspondencia de Gutierre Gomez de Fuensalida, embajador en Alemania, Flandes é Inglaterra (1496-1509)*, editor Jacob Fitz-James Stuart de Berwick-Alba, Madrid, 1907, p. 21; Proiectul lui Maximilian din februarie 1498 ar fi putut ajunge la cunoștința lui Polo și a susținătorilor săi, fără vreun gând rău din partea surselor, prin vreunul din exilații balcanici ajunși în apropierea Habsburgilor, Gheorghe Arianiti Comnenul fiind, de pildă, socotit în același an, *prea-iubită <noastră> rudă de sânge și căpitan general* de către Maximilian (Franz Babinger, *Das Ende der Arianiten (=Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, NS, X, 4), München, 1960, pp. 38, 86).

17. Nicolas Vatin, „Macabre trafic: la destinée *post-mortem* du prince Djem“, în *Mélanges offerts à Louis Bazin par ses disciples et ses amis*, editori Jean-Louis Bacqué-Grammont, Rémy Dor, Paris, 1992, pp. 231-239

Contarini¹⁸. Acordul fusese intermediat de Ștefan, *co-conspiratorul* lui Maximilian, motiv pentru care ne putem întreba dacă accesul la papă al lui Ioan Polo nu a fost facilitat (și) de către frații jagielloni, Vladislav al II-lea, regele Ungariei și Boemiei, și Jan Albert, regele Poloniei, sau de către arhiepiscopul de Esztergom, Toma Bakócz, viitor patriarh latin de Constantinopol, educat de Veneția la Padova, cei trei fiind principalii perdanți ai luptelor și înțelegerilor de la 1497¹⁹.

„Însumat”, Ștefan îl adusese pe calea *Turcului* pe Maximilian, care îi ispitise pe Ferdinand și Isabella, îl pusese într-o postură proastă pe Alexandru al VI-lea, care oricum avea destule *păcate* (peste trei săptămâni de la scrisoarea sa către Ioana, Savonarola a fost ars pe rug), astfel încât parcă nici nu mai conta că Ștefan își abandonase rudele în puterea lui Baiazid (după ce mai și pierduse în fața lui). Era doar proba *de sânge* pentru nemernicia sa. De la ea însă începuse totul.

18. F. Babinger, „Zwei diplomatische Zwischenspiele in Deutsch-Osmanischen Staatsverkehr unter Bâyezid II. (1497 und 1504)“, în Idem, *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, I, München, 1962, pp. 254-269; Johann Gröblacher, „König Maximilians I. erste Gesandtschaft zum Sultan Bâyezid II.“, în *Festschrift für Hermann Wiesflecker*, editori Alexander Novotny, Othmar Pickl, Graz, 1973, pp. 73-83.

19. Pentru evenimente, vezi I.-A. Pop, Al. Simon, „Moldova și celălalt Imperiu: Preliminariile și consecințele conspirației lui Maximilian I de Habsburg și Ștefan cel Mare (1497)“, în *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*, editori Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, pp. 331-406.

Ce s-a întâmplat mai departe este greu de spus. Pe de o parte, Ștefan a rămas pe lista cruciată a Romei²⁰, iar relația domnului cu Maximilian s-a întărit²¹. Pe de altă parte, sub protecție papală, Ioan Polo a făcut propagandă antiunionistă, distribuind paginile anti-*latine* ale lui Ghennadios Scholarios în Apus²². La trei luni de la scrisoarea lui Alexandru al VI-lea către arhiducesa Ioana, patriarhul ecumenic Nifon al II-lea și-a pierdut tronul pentru

-
20. Al. Simon, „*Valahii și domniile lor în războiul veneto-otoman de la sfârșitul secolului XV (1499-1503)*”, *Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol (Iași)*, L (2013), pp. 39-52, la pp. 40-43. În toamna anului 1500, *valahii* lui Ștefan figurau între cruciați imediat după oștenii Ungariei și Poloniei, după ce însă în primăvară Moldova fusese socotită pierdută pentru cruciadă de către confesorul papei (Bernardino Feliciangeli, „*Le proposte per la guerra contro i Turchi presentate da Stefano Taleazzi vescovo di Torcello a papa Alessandro VI*”, *Archivio de la Società Romana di Storia Patria* (Roma), L (1917), pp. 5-64; cf. deja Ștefan Andreescu, „Despre un proiect de cruciadă din anul 1500”, *Analele Putnei*, XIV (2018), 1, pp. 335-340). Redăm pasajul referitor la Cetatea Albă și la Valahia: „[...] *Nam, quia a captura Moncastris aditus ipse ad Andrianopolim amplius Christianis non patet, per viam Valachiae quae facilius et brevior et in corde Turci prae omnibus aliis erat, per quam et maiores nostris frequentius ad regna illa transierunt, necesse est quod alia via Bulgariae aut Serviae ad Sophiam, descendatur.*[...]” (Feliciangeli, „*Le proposte*”, Anexă, pp. 59-60). După cum preciza Taleazzi de la bun început, reținerea în privința folosirii *Valahiei* se datora cuceririi otomane a Cetății Albe, el fiind adeptul unui „desant cruciat” în maniera navală a vechilor cruciade. În plus, proiectul s-a păstrat doar în forma prezentată de către Taleazzi la Conciliul Lateran V, fie în 1515, fie în 1517. Este încă un motiv pentru care rezervele lui Taleazzi vizavi de folosirea *Valahiei* drept loc de pasaj cruciat pot fi cu greu extinse asupra Moldovei și a politicii lui Ștefan al III-lea de la sfârșitul domniei sale. De fapt, numai accentul pus pe Cetatea Albă din care fusese smulsă familia Polo ar putea, prin aceasta și soarta ei, duce spre Ștefan.
21. Vezi, de exemplu, Ștefana Simionescu, „Știri noi despre relațiile diplomatice dintre Ștefan cel Mare și Maximilian I de Habsburg”, *Revista de Istorie*, XXXIII (1980), 12, pp. 1981-1986. Pentru datarea corectă a documentului la 1499, vezi Walter Höflechner, *Die Gesandten der europäischen Mächte, vornehmliche des Kaisers und Gesandte des Reiches, 1490-1500* (=Archiv für Österreichische Geschichte, CXXIX), Wien, 1972, p. 178.
22. Ganchou, „*La fraterna societas*”, pp. 305-308, 310-311.

a doua oară²³, acuzat fiind de pactizare cu Apusul (prima oară și-l pierduse la 1488 pentru „fals în acte”, în fața lui Dionisie I, favoritul *amirissei* Marei Branković, văduva lui Murad al II-lea, protectoarea tânărului Mehmed și mediatoarea negocierilor veneto-otomane de pe Muntele Athos de la mijlocul anilor 1470²⁴).

Ioan Polo pare să fi fost o rudă apropiată a lui Gheorghe Polo din Cetatea Albă²⁵. Acesta fusese omul de legătură (via Ștefan al III-lea al Moldovei²⁶), din anul 1464, dintre patriarhul Sophronios I Syropoulos (depus rapid apoi de către Mehmed al II-lea) și Matia Corvin²⁷. La sfârșitul secolului al XV-lea, ca urmare, prin Ioan Polo (în acest caz), adversarii *papistașilor* izbutiseră să-și plaseze omul în inima Creștinătății libere, întorcând în favoarea lor trecutul antiotoman (extins ori redus) al personajelor, în viață sau decedate, folosite în acest scop. Era un scop bine servit și de disensiunile inter-*latine* cu privire la abordarea creștinilor de rit *grec*, precum, tocmai la 1498, de diferendumul dintre Roma, mai

-
23. Vezi și Gerardo Cioffari, „Il vero uniatismo in un sincero dialogo ecumenico”, *Studi Ecumenici* (Venezia), XI (1993), 2, pp. 177-202, aici la pp. 191-192 (1498). *Il patriarca Nifon II di Costantinopoli e l'unione*.
24. [Manuel Malaxos,] *Historia politica constantinopoleos a 1454 usque ad 1578 annum Christi*, în *Historia Politica et Patriarchica Constantinopoleos. Epirotica* (= *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, III), editor Immanuel Bekker, Bonn, 1849, pp. 78-204, la pp. 134-135; Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453-1474)*, Leiden-Boston-Köln, 2001, p. 89.
25. Fiul său, după Iorga (*Studii istorice*, p. 288), o idee acceptată și de Ganchou („*La fraterna societas*”, pp. 199-200).
26. Christian Gastgeber, „Ein Bericht zur Eroberung Konstantinopels und Trapezunts. Das Schreiben des Patriarchen Sophronios I. Syropoulos von Konstantinopel von August 1464 auf dem Weg nach Buda”, *Transylvanian Review* (Cluj-Napoca), XVIII (2009), suppl. 2, pp. 279-300, la p. 297, nota 11; Ganchou, „*La fraterna societas*”, pp. 212-213.
27. Amintim că Syropoulos devenise, după Unirea de la Florența (1439), antiunionist fervent, din filounionist convins.

tolerantă, și Veneția, în continuare intransigentă când venea vorba de teritoriile ei, Alexandru al VI-lea părând dispus să aprobe biserica (*capelă*) de rit *grec* în Veneția, cerută de Nifon al II-lea spre nemulțumirea republicii²⁸.

Pe acest fond, Ștefan și *valahii* aveau să mai recepționeze o lovitură de imagine din partea „învinșilor din Răsărit” trecuți în Apus, Theodor Spandounes, nepotul Marei Branković și „dublu agent” veneto-otoman²⁹, acuzându-i pe Ștefan Dușan al Serbiei și pe *valahi* că le deschiseseră turcilor porțile Europei de la Galipoli la 1354³⁰. Veneția, intrată în război cu Poarta (1499-1503), tocmai îi acceptase pe călugării athoniți, numiți *protejații* lui Ștefan, drept *prea-creștini* (1502)³¹.

28. Vladimir Lamansky, *Secrets d'État de Venise. Documents, extraits, notices et études servant à éclaircir les rapports de la Seigneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte Ottomane*, Sankt Petersburg, 1884, no. 22, pp. 057-058 (!; adică în Anexă). Conform *Vieții Sfântului Nifon* (în varianta ei slavonă păstrată, dar și din secolul al XVII-lea), viitorul patriarh ecumenic fusese la începutul carierei sale unul din „mentorii” *atletului* Skanderbeg (vezi aici ediția Gheorghe Mihăilă, Dan Zamfirescu, *Literatura română veche (1402-1647)*, I, București, 1969, pp. 66-99, la pp. 68-70).

29. A se vedea ultima oară T. Ganchou, „Eudokia Kantakouzènè, mère du chroniqueur Théodóros Spantounès, et l'*amirissa* Mara Branković, marâtre de Mehmed II”, în Γαληνοτάτη. Τιμή στη Χρύσα Μαλτέζου, editori Gogo K. Barzeliôtè, Kostas G. Tsiknakès, Athina, 2013, pp. 257-284.

30. Theodoro Spandugino, *Patritio Constantinopolitano, de la origine deli Imperatori Ottomani, ordini della corte, forma de guerreggiare loro, religione, rito, et costumi della natione*, în *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, editor C[onstantin]. N. Sathas, IX, Paris, 1890, pp. 138-261, aici la pp. 145-146.

31. Cf. deja Șt Andreescu, „Ștefan cel Mare, protector al Muntelui Athos”, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol*, XIX (1982), p. 653.